

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ГЕОПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Сформульовано поняття геопотенціалу регіону. Визначено критерії аналізу та оцінки геопотенціалу регіону. Запропоновано алгоритм геостратегічного позиціонування регіону на основі сформульованих дихотомічних ознак його геопотенціалу.

The concept of region's geopotential is formulated. Criteria of the analysis and estimation of a region's geopotential are defined. The algorithm of geostrategic positioning of region on the basis of the formulated dichotomizing attributes of its geopotential is offered.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ. ЗВ'ЯЗОК З НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Процеси ефективного управління передбачають наявність глибоких знань щодо закономірностей функціонування та розвитку об'єктів управління. Якщо таким об'єктом виступає регіон, то процес демократизації влади та суспільних відносин потребує пошуків нових концепцій та методик регіонального управління, які є ефективними в нових умовах та максимально сприяють соціально-економічному розвитку. Тому дослідження сутності регіону як об'єкта управління є актуальним в Україні в період прояву тенденції делегування повноважень по вертикалі виконавчої гілки державної влади — на рівні регіонального управління та місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ. ВИДІЛЕННЯ НЕВИРИШЕНИХ ПИТАНЬ

Відомо, що основною метою регіонального управління є відтворення регіону як соціально-економічної системи [1, с. 16]. Відтворення просторового середовища регіону об'єктивно передбачає відтворення його економічної, соціальної і природної бази у всіх їх складових. Перед регіональними органами управління стоять завдання розробки і здійснення програм соціально-економічного розвитку свого регіону, визначення джерел доходів, забезпечення виконання програм і бюджету, розробки і реалізації основних напрямків фінансової й інвестиційної політики, розробки заходів для поліпшення добробуту населення, забезпечення раціонального розміщення продуктивних сил і пропорційності в розвитку та розміщенні.

Основними внутрішніми характеристиками регіону, управління якими

приводить до відтворення регіону як системи, є:

- характеристики природно-ресурсного потенціалу (кількість і види природних ресурсів, їх геологічні характеристики, умови видобутку, використання);

- демографічні критерії (у першу чергу, чисельність і структура населення, трудові ресурси);

- соціальна інфраструктура;

- екологічні характеристики (рівень раціонального природокористування, екологізація економіки);

- техніко-економічні характеристики (трудомісткість, матеріалоємність, енергоємність, транспортельність продукції);

- економічні характеристики (оцінка економіко-географічного положення, транспортне положення, вартість основних фондів, показники ВВП, ефективність виробництва); технологічні характеристики (рівень існуючих технологій, вплив НТР на рівень техніки та технології) [1, с. 21—22].

Проте в процесі виділення внутрішніх елементів системи "регіон" дослідники не відрізняються єдністю думок. Проблеми регіонального розвитку та визначення видів регіонального потенціалу були досліджені такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як З.С. Варналії, Д.М. Стеченко, А.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий, О.І. Добринін, Ю.М. Гладков, О.І. Чистобаєв, Г.В. Гутман, В.М. Лескін, О.М. Швецов. Причому у їх поглядах відзначається як розбивка деяких укрупнених видів потенціалу регіону на більш дрібні частини, так і додавання нових видів потенціалів, якими доцільно керувати в рамках процесу територіального розвитку.

ЗАГАЛЬНА МЕТА

Загальною метою публікації є визначення критеріїв аналізу та оцінки геопотенціалу регіону.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. ОБГРУНТУВАННЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У контексті цього дослідження представляється доцільним виділити в регіоні як у гео-соціо-економічній системі наступні види потенціалу: геопотенціал, економічний, соціальний і екологічний потенціал. Геопотенціал є базовою характеристикою території, а екологічний потенціал відображає наслідок соціально-економічного розвитку регіону (рис. 1).

Представляючи регіон як систему, необхідно визначити також і зовнішнє середовище різного рівня організації, до якого варто віднести — державу, світове співтовариство, цивілізаційний рівень організації зовнішнього середовища.

Поняття геопотенціалу регіону доцільно розглянути більш докладно.

Геопотенціал регіону характеризує вид місцевості, що визначається як ландшафт (нім. Landschaft). Географічний ландшафт — це основна одиниця фізико-географічного районування території; генетично єдиний район з однотипним рельєфом, геологічною будовою, кліматом, загальним характером поверхневих і підземних вод, закономірним сполученням ґрунтів, рослинних і тваринних співтовариств [2].

Потенціал ландшафту — виражені в кількісних показниках ресурси визначеної території, що без збитку для саморегуляції ландшафту можуть бути використані для задоволення рекреаційних, сільськогосподарських, виробничих потреб людей.

Протягом 19 ст. термін "ландшафт" у географії відносився головним чином до зовнішнього вигляду території чи рельєфу. Перші наукові визначення ландшафту належать російським географам початку 20 ст., особливо А. С. Бергу (1913), який бачив у ньому гармонійне сполучення природних компонентів (рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного покриву), окреслене природними межами, і розглядав його як "географічний індивід" і основний об'єкт географічного дослідження.

У закордонній географічній літературі термін "ландшафт" одержав особливо широке поширення в 20—30-х рр., причому вживався в різних значеннях, переважно у відношенні сукупності характерних зовнішніх ознак земної поверхні, включаючи різні прояви діяльності людини. Лише окремі, головним чином німецькі, географи прагнули визначити ландшафт як деяку природну єдність. У радянській географії ландшафт розумівся як природна система. Розробка вчення про ландшафт, головним чином у плані розвитку ідей А. С. Берга, привела до формулювання уявлення (яке називалося регіональним) про ландшафт як основного щабля в системі географічних комплексів і цілісній територіальній одиниці зі строго обмеженим обсягом і змістом [2].

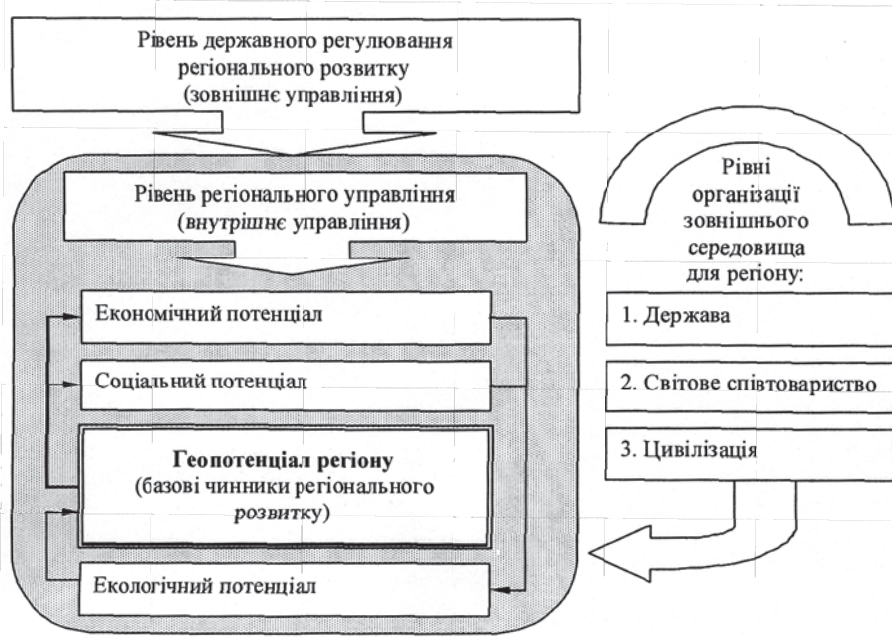

Рис. 1. Регіон як гео-соціо-економічна система з управлінням

Ландшафт характеризується складною структурою, що визначається, з одного боку, взаємодією його складових компонентів (геологічного фундаменту, повітряних мас, рослинного покриву й ін.), а з іншого боку — вхідних до нього морфологічних одиниць (природних територіальних комплексів нижчих рангів), що утворюють у межах ландшафту сполучені ряди. Зв'язки між компонентами і морфологічними частинами ландшафтів виражаються в обміні речовиною й енергією. Необоротні зміни ландшафту відбуваються як під впливом зовнішніх факторів, так і в силу внутрішніх причин, тобто саморозвитку ландшафту, обумовленого суперечливою взаємодією його компонентів. Господарська діяльність людини тією чи іншою мірою змінила більшість ландшафтів Землі, зберігши, однак, основні природні чинники їх розвитку [2].

У процесі дослідження геопотенціалу регіону доцільно використовувати поняття "ландшафту", що вклю-

чає як природні, так і штучні (створені людиною) характеристики, з огляду на їх природу як у статичі, так і в динаміці. Тому що саме динамічні характеристики ландшафту істотно впливають на ритм господарської діяльності людей, що формує важливі наслідки для розвитку економіки певної території.

Вичерпне визначення поняття "ландшафт" як природної системи дозволяє використовувати його в якості базового при визначенні геопотенціалу регіону.

Геопотенціал регіону можна визначити як характеристику ландшафту як цілісної системи в межах адміністративно-територіального утворення, яке називається "область України" (рис. 2). Геопотенціал регіонального розвитку включає рельєф, геологічну будову, клімат, загальний характер поверхневих і підземних вод, закономірне сполучення ґрунтів, рослинних і тварин співтовариств території, що знаходиться в межах адміністративно-територіального розпод-

ілу на рівні областей України.

У рамках геополітики виділяють різний набір критеріїв оцінки геопотенціалу території. По суті, ця класифікація аналогічна до процесу пошуку "сильних сторін" організації при проведенні Свот-аналізу. Як правило, набір критеріїв, що оцінюються, обирається в процесі "мозкового штурму".

Пропонується наступний алгоритм геостратегічного позиціонування регіону:

1. Дескриптивна характеристика властивостей регіону відповідно до критеріїв геостратегічного позиціонування — дихотомічних ознак геопотенціалу регіону;

2. Вибір домінуючої дихотомічної ознаки і експертна оцінка її значимості для геостратегічного позиціонування регіону (з позицій регіону, із загальнодержавних позицій), побудова геостратегічного профілю регіону;

3. Формування геопотенціалу регіону як комбінації його сильних сторін з урахуванням системного принципу взаємодії із зовнішнім середовищем (як частини цілого).

В цілому алгоритм передбачає єдність загального і часткового в процесі визначення місії регіону і розробці стратегії його розвитку. Загальнодержавні цілі в рамках цього алгоритму досягаються на основі природного потенціалу регіону, що реалізується в кожному окремому випадку індивідуально, тобто унікальним способом.

Для реалізації цього алгоритму пропонується наступний набір основних дихотомічних ознак, вибір та оцінка яких складе геостратегічний профіль регіону:

1. Визначення місця регіону в термінах "суша — море". Ця класифікація є первинною, тому що вона дозволяє охарактеризувати, до якого типу геостратегічної класифікації тяжіє регіон. Так, геополітичний розподіл простору заснований на головному законі геополітики, що стверджує наявність фундаментального дуалізму. Цей дуалізм виражається в протиставленні сухопутної могутності ("теллуократії") і морської могутності ("талассократії").

Перше пов'язано з фіксованістю простору і стійкістю його якісних орієнтацій. На цивілізаційному рівні це відображується в осілості, у консерватизмі, у строгих юридичних нормах, яким підкоряються великі об'єднання людей. На рівні культури воно втілюється у жорсткі етичні правила, стійкі соціальні традиції. Сухопутним народам невластивий індивідуалізм, дух підприємництва. Для них характерними є колективізм та ієрархічність.

Морська могутність втілюється на цивілізаційному рівні в динамічності, рухливості, схильності до технічного розвитку. Його пріоритети — кочівництво (особливо мореплавання), торгівля, дух індивідуального підприє-

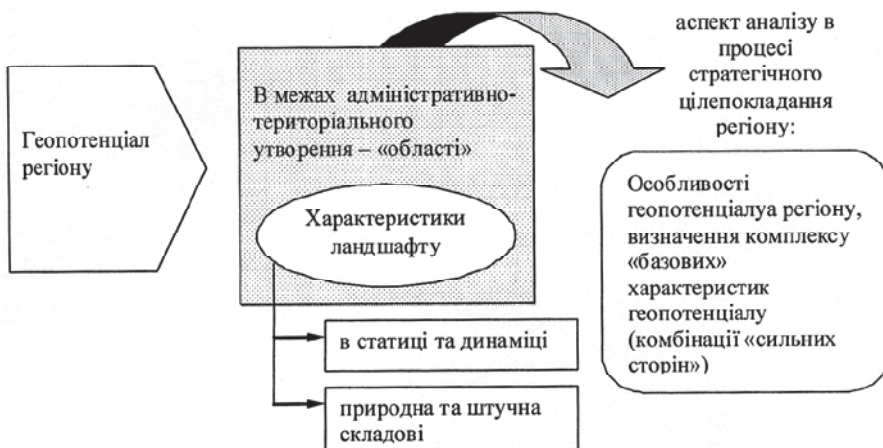

Рис. 2. Поняття "геопотенціал регіону"

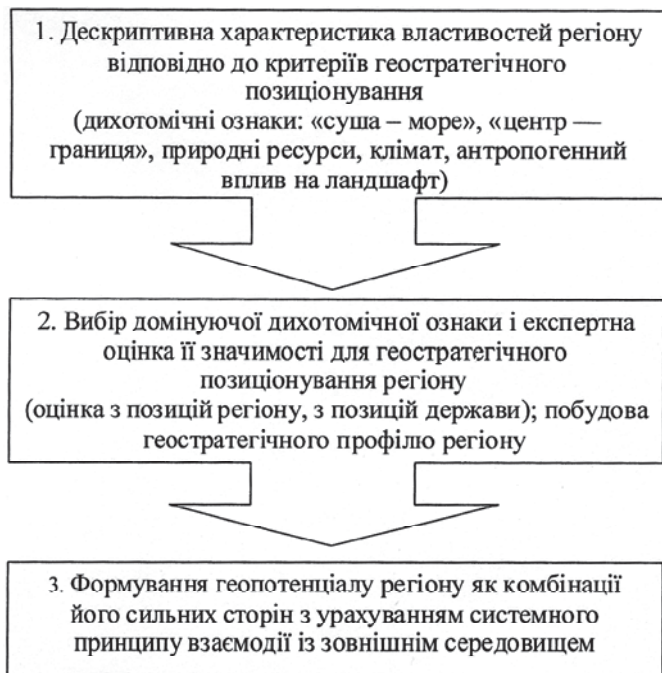

Рис. 3. Алгоритм геостратегічного позиціонування регіону

миництва. Індивідуалізм зводиться у вищу цінність, етичні і юридичні норми розвиваються. Такий тип цивілізації швидко розвивається, активно еволюціонує, легко змінює зовнішні культурні ознаки [3, с. 62—63].

2. Геостратегічне положення в термінах "центр — границя".

Позиціонування регіону в термінах "центр — серединне положення

проходить по їх території. При цьому досліджуються довжина і структура границі, тиск, що чиниться на неї, і свобода її утворення. У своїй роботі "Границі в їх геополітичному значенні" [4, с. 380—384] К. Хаусхофер запропонував класифікацію границь, що включає 5 основних груп:

Першу групу (I) можна утворити з чітко просунутих уперед наступаль-

них границь, що стали опорним органом з військово-географічної точки зору. Для такої границі характерними є опорні пункти, горловины комунікацій, описані Ратцелем.

До I групи примикає границя, що розвивається (II), з високоорганізованими, насиченими комунікаціями, що завжди успішно просувається. Її можна назвати з військово-географічної точки зору границею напоготові.

Середня, третій щабель (III) — границя рівноваги, що одночасно по обидва боки розмежує і з'єднує інстинктивно правильні чи усвідомлені життєві форми. Це одна з найбільш сталих прикордонних життєвих форм, що може бути створена тільки при обопільному розумінні. В деяких ситуаціях її двостороння безпека — симптом міцності завдяки стану кондомініуму.

Четвертий тип — укріплена границя в стані оборони (IV). Вона часто має сильні, підкріплені великі оборонні спорудження по обидва боки, відому схильність до захоплення ворожих перехідних комунікацій і захисних зон.

Нарешті, п'ятий тип (V) — границя, що розпадається, роззброєна, кинута напризволяще, відкрита для проникнення, підризу, вилазок, вторгнення в чужі опорні пункти. Проміжні області з станом населення, що коливається розчленованість на малі простори (дезорганізація) роблять її впізнаваною. Зі своєї сторони, вона буде розкладатися саме

більш сильними, зростаючими життєвими формами [4].

Використання цієї класифікації дозволить не тільки визначити якість державного кордону, але й сформувати комплекс заходів, що стимулюють розвиток певних регіонів. При цьому важливо помітити, що організація границі завжди залежить від бажаної тісноти взаємодії двох сторін.

3. Наявність чи відсутність значимих для економіки регіону природних ресурсів.

Природно-ресурсний потенціал території — це об'єктивна реальність, що характеризує дійсний стан природних ресурсів. З одного боку — це об'єкти, сили природи, яким властиві визначені закони функціонування і розвитку, а з іншого боку — елементи, що відображують економічні відносини і впливають на рівень продуктивності суспільної праці. Він означає можливість, які можна використовувати в цей час і в майбутньому з метою економічного

Таблиця 1. Оцінка дихотомічних ознак геостратегічного позиціонування регіону

Дихотомічна ознака 1	Оцінка ознак геопотенціалу регіону					Дихотомічна ознака 2
	10	5	0	5	10	
суша	територія не має морських границь, рік, озер	на території знаходяться озера, ріки, які не є судноплавними	через територію протікають судноплавні ріки	територія є півостровом	територія є островом	море
центр	геополітичний, адміністративний центр	територія знаходиться в близькості від геополітичного, адміністративного центру	територія рівновіддалена від центру(ів) і границі	територія знаходиться в близькості від границі	територія є прикордонною	границя
наявність значимих запасів природних ресурсів (у тому числі - корисних копалин)	територія має рідкі природні ресурси, у кількості більше власних потреб	територія має природні ресурси, більше власних потреб	на території є природні ресурси, що використовуються для внутрішнього споживання	природних ресурсів території недостатньо для внутрішнього споживання	на території немає природних ресурсів	відсутність значимих запасів природних ресурсів
клімат як ресурс	територія є курортною зоною, клімат характеризується лікувальними властивостями для здоров'я	клімат території є сприятливим для життєдіяльності	клімат не містить обмежень для життєдіяльності, але не може бути використаний як ресурс	клімат являє собою деякі обмеження для ведення господарства і життєдіяльності	територія характеризується кліматом, життєдіяльність у якому вкрай скрутна	клімат як обмеження
Антропогенний вплив на ландшафт як ресурс	результати антропогенного впливу на ландшафт є максимально сприятливими для життєдіяльності, гармонічне сполучення екосистеми та соціосистеми	результати антропогенного впливу на ландшафт є сприятливими для життєдіяльності	антропогенний вплив на ландшафт не виражений, не характеризується ні наявним ресурсом, ні обмеженнями	результати антропогенного впливу на ландшафт є несприятливими для життєдіяльності	результати антропогенного впливу на ландшафт такі, що визначили неможливість проживання, ведення господарства на певній території	антропогенний вплив на ландшафт як обмеження

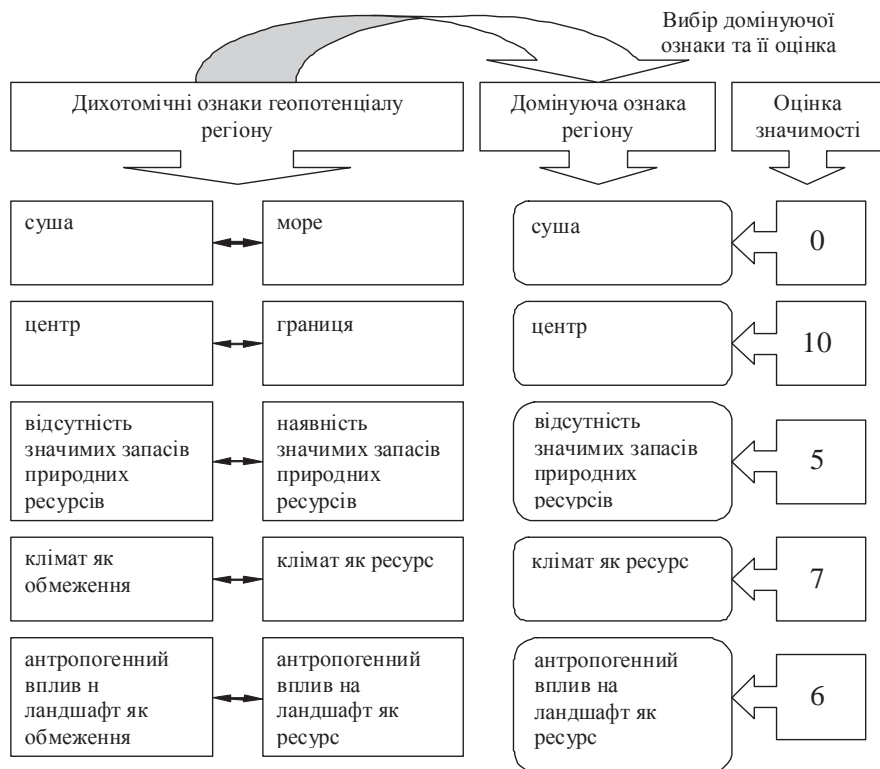

Рис. 4. Приклад оцінки геопотенціалу регіону (для м. Київ)

розвитку, поліпшення умов життєдіяльності населення і комплексного розвитку території. В контексті процесу геостратегічного позиціонування інтерес для стратегічного цілепокладання представляють саме значимі ресурси, розробка яких може стати основою довгострокової конкурентної переваги регіону.

4. Характерні риси клімату, що визначають можливість його використання як ресурсу чи як обмеження для життєдіяльності людей.

Під кліматом прийнято розуміти усереднене значення погоди за тривалий проміжок часу (порядку декількох десятиліть), тобто клімат — це середня погода. Таким чином, погода — це миттєвий стан деяких характеристик (температура, вологість, тиск і інші), а клімат — це середнє за тривалий період — у деякому змісті очікуваний стан атмосфери. Кожен регіон має свій клімат, і, наприклад, у середині континентів зима і літо більш виражені, чим на узбережжях.

В основі дуже розповсюдженої класифікації кліматичних умов, запропонованої російським вченим В. Кеппеном, також лежать режим температури і ступінь зволоження, але водночас ця класифікація враховує і ландшафти: виділено вісім кліматичних поясів з одинадцятьма типами клімату. Кожен тип має точні критерії значень температури, кількості зимових і літніх опадів.

У рамках цієї класифікації клімат визначає особливості регіону для життєдіяльності людей і ведення господарства. Місія регіону, а також стратегічні цілі не можуть не враховувати кліматичні особливості певної території. Крім того, клімат як силь-

на сторона регіону може бути визначений у тому випадку, якщо він здатний позитивно впливати на людину. Клімат може являти собою й обмеження на ведення господарської діяльності і життєдіяльності людей.

5. Характер антропогенного впливу на ландшафт, що розглядається як ресурс регіону, чи як обмеження. Цей критерій дозволяє оцінити, наскільки антропогенний вплив на ландшафт регіону являє собою обмеження на ведення господарської діяльності і життєдіяльності людини, або може бути оцінений як ресурс, що може бути покладений в основу геопотенціалу регіону.

Виділення критерію антропогенного впливу на ландшафт дозволяє визначити, наскільки зазначений регіон може бути цікавий з погляду туризму, з однієї сторони; і наскільки антропогенний вплив на ландшафт відображається в показниках стійкості регіонального розвитку.

Якісна оцінка критеріїв позиціонування необхідна для подальшої кількісної оцінки. Оптимальним способом її здійснення є експертна оцінка значимості дихотомічних ознак для розвитку регіону: з погляду інтересів самого регіону і загальнодержавних інтересів.

Розрахунок виробляється за наступним алгоритмом: на першому рівні регіон позиціонується в системі дихотомічних шкал вищевикладених ознак і вибирається домінуюче значення для кожної шкали (табл.1); на другому етапі реалізується бальна оцінка значення кожної з ознак для розвитку регіону і для розвитку держави в цілому, будуються профілі геопотенціалу регіону (рис. 4).

Необхідно відзначити, що приведені в табл. 1 характеристики оцінки геостратегічного потенціалу регіону використовуються в першому наближенні як орієнтир. Далі, в процесі експертної оцінки стосовно визначеного регіону значення можуть бути відкориговані в інтервалі від 0 до 10. Таким чином, в остаточному підсумку оцінка може не відповідати значенням — 0, 5 чи 10, що визначається особливостями території, яка оцінюється.

За результатами проведеної оцінки формується геопотенціал регіону як "комбінація сильних сторін", з урахуванням його участі в реалізації геостратегії країни.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Таким чином, геопотенціал регіону являє собою характеристику ландшафту як цілісної системи в межах адміністративно-територіального утворення "область України". Запропоновано наступний алгоритм геостратегічного позиціонування регіону:

1. Дескриптивна характеристика властивостей регіону відповідно до критеріїв геостратегічного позиціонування — дихотомічних ознак геопотенціалу регіону.

2. Вибір домінуючої дихотомічної ознаки і експертна оцінка її значимості для геостратегічного позиціонування регіону (з позицій регіону, із загальнодержавних позицій), побудова геостратегічного профілю регіону.

3. Формування геопотенціалу регіону як комбінації його сильних сторін з урахуванням системного принципу взаємодії із зовнішнім середовищем (як частини цілого).

Наведена методика аналізу та оцінки геопотенціалу регіону дозволить збільшити аналітичний рівень процесу стратегічного цілепокладання регіонального розвитку за рахунок геостратегічного позиціонування регіонів України та формування комбінації їх природних "сильних сторін" як основи для становлення довгострокової конкурентної переваги території.

Література:

1. Лескин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / Владимир Николаевич Лескин, Александр Николаевич Швецов. — 3-е издание (стереотипное). — М.: УРСС, 2000. — 368 с.
2. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс] Ландшафт. — Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00041/04600.htm>. — Назв. с экрана.
3. Комаров М.П. Инфраструктура регионов мира. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 347 с.
4. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении / Классика геополитики: XX век. — Сб.; Сост. К. Королев. — М.: ООО "Издательство АСТ", 2003. — 731 [5] с. — (Philosophy).

Стаття надійшла до редакції 28.12.2008 р.